IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 02 IYUL 2026

NABI JALOLIDDIN ROMANLARIDA BADIIY TALQIN IFODASI

Matchanova Mastura Baxrom qizi
Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: Masturamatchanova1@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21405282

Annotatsiya.
Mazkur maqolada zamonaviy o‘zbek nasrining yirik vakillaridan biri Nabi Jaloliddin romanlarida badiiy talqin masalasi tadqiq etiladi. Tadqiqot obyekti sifatida adibning tarixiy va ijtimoiy mazmundagi romanlari tanlanib, ularda inson obrazi, tarixiy shaxs talqini, psixologik tasvir hamda falsafiy mushohadaning poetik funksiyasi tahlil qilinadi.

Maqolada badiiy talqin tushunchasi adabiyot nazariyasi nuqtayi nazaridan yoritilib, yozuvchi voqelikni qanday estetik qayta yaratishi, obrazlar tizimi orqali qanday g‘oyaviy mazmun ifodalashi ko‘rsatib beriladi. Nabi Jaloliddin romanlarida tarixiy material va badiiy tafakkur uyg‘unligi, inson ruhiyatining tasviri hamda milliy xotiraning badiiy ifodasi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Tadqiqot davomida poetik tahlil, qiyosiy-tipologik va struktural yondashuv metodlaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Nabi Jaloliddin romanlarida badiiy talqin inson mohiyatini anglash, tarixiy tajribani qayta baholash va ma’naviy qadriyatlarni yoritish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: badiiy talqin, roman, obraz, psixologizm, tarixiy xotira, poetika, inson konsepsiyasi, zamonaviy o‘zbek nasri.

ВЫРАЖЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ В РОМАНАХ НАБИ ДЖАЛОЛИДДИНА

Аннотация.
В статье исследуется проблема художественной интерпретации в романах современного узбекского писателя Наби Джалолиддина. Анализируются особенности создания образа человека, художественное осмысление исторических личностей, психологизм и философская направленность повествования.

Особое внимание уделяется взаимодействию исторического материала и авторского художественного мышления. Рассматриваются способы выражения авторской позиции, роль художественной детали и особенности изображения внутреннего мира героев.

В исследовании использованы методы поэтического анализа, сравнительно-типологический и структурный подходы. Полученные результаты позволяют сделать вывод о том, что художественная интерпретация в романах Наби Джалолиддина является важным средством раскрытия духовного мира человека и осмысления историко-культурных процессов.

Ключевые слова: художественная интерпретация, роман, образ, психологизм, историческая память, поэтика, узбекская проза.

EXPRESSION OF ARTISTIC INTERPRETATION IN NABI JALOLIDDIN’S NOVELS

Abstract.
This article examines the problem of artistic interpretation in the novels of contemporary Uzbek writer Nabi Jaloliddin. The study focuses on the representation of human character,

interpretation of historical personalities, psychological depiction, and philosophical dimensions of the author's narrative.

The research analyzes the interaction between historical material and artistic imagination, revealing the role of authorial position, literary details, and psychological analysis in creating a meaningful artistic world.

The study employs poetic analysis, comparative-typological and structural approaches. The results demonstrate that artistic interpretation in Nabi Jaloliddin's novels serves as an important means of exploring human nature, historical consciousness, and spiritual values.

Keywords: artistic interpretation, novel, character, psychologism, historical memory, poetics, Uzbek prose.

KIRISH

O‘zbek adabiyotining mustaqillik davri taraqqiyotida roman janri badiiy tafakkurning eng muhim shakllaridan biri sifatida rivojlanib, inson va jamiyat munosabatlarini, tarixiy xotira hamda ma'naviy qadriyatlarni yangicha estetik mezonlar asosida talqin qilish imkoniyatlarini kengaytirdi. Ayniqsa, zamonaviy o‘zbek nasrida insonning ichki olami, ruhiy kechinmalari, ma'naviy izlanishlari va tarixiy taqdir masalalarini chuqur badiiy tadqiq etishga bo‘lgan intilish kuchaydi.

Badiiy adabiyotning asosiy vazifalaridan biri voqelikni oddiy aks ettirish emas, balki uni ijodkor tafakkuri orqali qayta yaratishdan iboratdir. Shu jarayonda badiiy talqin tushunchasi muhim nazariy kategoriya sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki yozuvchi hayot hodisalarini tanlaydi, umumlashtiradi va muayyan estetik maqsad asosida badiiy obrazlar tizimiga aylantiradi.

Adabiyotshunoslikda badiiy obraz va talqin masalalari uzoq yillardan buyon tadqiq etib kelinmoqda. T. Boboyev badiiy obrazni voqelikning ijodkor tafakkuri orqali qayta yaratilgan estetik shakli sifatida baholab, obrazda hayotiylik va badiiy umumlashtirish uyg‘unlashishini ta'kidlaydi [1, 45–47-b.]. D. Quronov esa badiiy asarda obraz yaratish jarayoni yozuvchining inson haqidagi estetik qarashlarini ifodalash vositasi ekanligini qayd etadi [2, 96–99-b.].

Zamonaviy o‘zbek nasrida badiiy talqin masalasi, ayniqsa, tarixiy va falsafiy mazmundagi romanlarda alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki tarixiy shaxs yoki tarixiy davrni badiiy ifodalash jarayonida yozuvchi faktik material bilan bir qatorda inson ruhiyati, ma'naviy olami va davrning murakkab ijtimoiy jarayonlarini ham yoritadi.

Nabi Jaloliddin ijodi zamonaviy o‘zbek adabiy jarayonida inson va tarix munosabatini, ma'naviy qadriyatlar hamda shaxs taqdirini badiiy tadqiq etishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Adib romanlarida tarixiy voqelik va inson ruhiyati o‘zaro bog‘liq holda tasvirlanib, qahramonlarning ichki dunyosi, hayotiy tanlovlari va ma'naviy izlanishlari markaziy o‘ringa chiqadi.

Xususan, yozuvchining tarixiy mavzudagi romanlarida tarixiy shaxslar obrazi faqat tarixiy ma'lumotlar asosida emas, balki badiiy tafakkur va psixologik tahlil vositasida qayta yaratiladi. Bu jihat adib romanlarining poetik xususiyatlarini o‘rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Mavzuning dolzarbligi

Bugungi adabiyotshunoslikda badiiy asarni faqat mazmun yoki syujet nuqtayi nazaridan emas, balki uning ichki poetik tizimi, obrazlar yaratish tamoyillari va muallif estetik pozitsiyasi asosida tadqiq etish muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Nabi Jaloliddin romanlarida:

- inson konsepsiyasi;
- tarixiy xotira;
- psixologik tasvir;
- falsafiy mushohada;
- badiiy detalning estetik vazifasi

kabi masalalar yaxlit badiiy tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu sababli adib romanlarida badiiy talqin ifodasini o‘rganish zamonaviy o‘zbek nasrining poetik xususiyatlarini ochib berish nuqtayi nazaridan dolzarb ilmiy masalalardan biridir.

Tadqiqotning maqsadi

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — Nabi Jaloliddin romanlarida badiiy talqin ifodasining poetik xususiyatlarini aniqlash, inson obrazi, tarixiy shaxs talqini, psixologik tasvir va muallif pozitsiyasining badiiy tizimdagi o‘rnini ilmiy asoslashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari

Belgilangan maqsaddan kelib chiqib, quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

- badiiy talqin tushunchasining nazariy asoslarini yoritish;
- Nabi Jaloliddin romanlarida obraz yaratish tamoyillarini aniqlash;
- tarixiy shaxs obrazining badiiy talqinini tahlil qilish;
- psixologik tasvir vositalarining poetik funksiyasini ochib berish;
- muallif uslubi va falsafiy tafakkur xususiyatlarini ko‘rsatish;
- adib romanlarining zamonaviy o‘zbek nasridagi o‘rnini baholash.

Tadqiqot obyekti

Tadqiqot obyekti sifatida Nabi Jaloliddinning romanlari va ularda ifodalangan badiiy-estetik hodisalar tanlangan.

Tadqiqot predmeti

Tadqiqot predmetini Nabi Jaloliddin romanlarida badiiy talqin, inson obrazi, tarixiy xotira, psixologik tasvir hamda poetik vositalarning o‘ziga xos xususiyatlari tashkil etadi.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- **poetik tahlil metodi** — asarning obrazlar tizimi va badiiy vositalarini o‘rganish uchun;
- **qiyosiy-tipologik metod** — adib ijodini zamonaviy nasr jarayonlari bilan bog‘liq holda tahlil qilish uchun;
- **struktural tahlil** — asarning ichki badiiy qurilishi va unsurlari o‘rtasidagi munosabatni aniqlash uchun;
- **psixologik tahlil** — qahramonlarning ruhiy holati va ichki kechinmalarini ochish uchun.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Adabiyotlar tahlili

Badiiy talqin muammosi adabiyotshunoslikning muhim nazariy masalalaridan biri bo‘lib, u ijodkorning voqelikka estetik munosabati, badiiy obraz yaratish tamoyillari va asarning g‘oyaviy-badiiy xususiyatlarini o‘rganish bilan bog‘liq holda tadqiq etiladi.

O‘zbek adabiyotshunosligida badiiy obraz, ijodkor uslubi va adabiy asarning poetik tabiati masalalari bo‘yicha qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. T. Boboyevning **“Adabiyotshunoslik asoslari”** nomli tadqiqotida badiiy adabiyotning mohiyati, obrazlilik, badiiy umumlashtirish va ijodkor tafakkurining estetik imkoniyatlari keng yoritilgan. Olim badiiy obrazni hayot hodisalarining ijodkor dunyoqarashi orqali qayta yaratilgan shakli sifatida izohlaydi.

D. Quronovning adabiyot nazariyasiga oid tadqiqotlarida esa badiiy asarning ichki qurilishi, obraz va xarakter yaratish masalalari, ijodkor individual uslubining namoyon bo‘lish xususiyatlari ilmiy jihatdan asoslangan. Tadqiqotchi badiiy obrazni inson haqidagi estetik konsepsiyani ifodalovchi murakkab hodisa sifatida baholaydi.

Jahon adabiyotshunosligida ham badiiy talqin masalasi keng tadqiq qilingan. R. Wellek va A. Warrenning **“Theory of Literature”** asarida adabiyotni o‘rganishda shakl va mazmun birligi, tarixiy hamda estetik yondashuvlarning o‘zaro aloqasi masalalari tahlil etiladi. Olimlarning fikricha, badiiy asarni tushunishda faqat mazmuniy qatlam emas, balki uning poetik tuzilishi ham muhim ahamiyatga ega.

M. Baxtinning dialogiklik nazariyasi badiiy matndagi ko‘p ovozlilik, qahramon va muallif munosabati masalalarini o‘rganishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Uning qarashlariga ko‘ra, badiiy asar turli dunyoqarashlar, ijtimoiy va falsafiy pozitsiyalar o‘zaro munosabatga kirishadigan murakkab estetik tizimdir.

Y. Lotmanning semiotik yondashuvi esa badiiy matnni yaxlit belgilar tizimi sifatida o‘rganish imkonini beradi. Mazkur nazariya asosida asardagi detal, ramz, obraz va kompozitsion elementlarning o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi.

P. Ricoeurning vaqt, xotira va hikoya munosabatlariga bag‘ishlangan tadqiqotlari tarixiy xotiraning badiiy ifodasi, inson tajribasining matnda aks etishi masalalarini anglash uchun muhim nazariy asos beradi.

Shu bilan birga, zamonaviy o‘zbek nasri bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarda mustaqillik davri adabiyotining asosiy xususiyatlari, xususan, inson konsepsiyasi, tarixiy xotira va yangi badiiy tafakkur masalalari o‘rganilgan.

Biroq Nabi Jaloliddin romanlarida badiiy talqin ifodasi, tarixiy va falsafiy tafakkurning poetik uyg‘unligi, inson obrazining yaratilish tamoyillari alohida kompleks tadqiqot obyekti sifatida yetarlicha o‘rganilmagan. Mazkur maqolaning ilmiy zaruriyati ham aynan shu jihat bilan belgilanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda Nabi Jaloliddin romanlaridagi badiiy talqin xususiyatlarini ochib berish uchun kompleks metodologik yondashuvdan foydalanildi.

1. Poetik tahlil metodi

Poetik tahlil badiiy asarning ichki tuzilishini, obrazlar tizimini, kompozitsion qurilishini va tasvir vositalarining estetik vazifasini aniqlash imkonini beradi.

Ushbu metod asosida Nabi Jaloliddin romanlarida:

- obraz yaratish usullari;
- badiiy detal;
- muallif nutqi;
- syujet va kompozitsiya

tahlil qilinadi.

2. Tarixiy-adabiy metod

Tarixiy-adabiy yondashuv orqali romanlarda aks etgan davr, tarixiy shaxs va ijtimoiy muhitning badiiy talqini o‘rganiladi.

Mazkur metod yozuvchi tomonidan tarixiy materialning qanday tanlanganligi va qanday estetik maqsadga xizmat qilganligini aniqlashga yordam beradi.

3. Psixologik tahlil metodi

Psixologik tahlil qahramonlarning ichki dunyosini, ruhiy kechinmalarini va ma’naviy izlanishlarini o‘rganishga xizmat qiladi.

Nabi Jaloliddin romanlarida inson xarakterining ochilishida:

- ichki monolog;
- ruhiy tasvir;
- xotira;
- falsafiy mushohada

kabi vositalarning roli ushbu metod asosida tahlil qilinadi.

4. Qiyosiy-tipologik metod

Mazkur metod yordamida Nabi Jaloliddin romanlari zamonaviy o‘zbek nasrining umumiy taraqqiyot tendensiyalari bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi.

Bu yondashuv adib ijodining o‘ziga xos jihatlarini aniqlash, uning zamonaviy adabiy jarayondagi o‘rnini belgilash imkonini beradi.

Tadqiqotning ilmiy-nazariy asosi

Tadqiqotning nazariy asosini quyidagi ilmiy qarashlar tashkil etadi:

- badiiy obraz nazariyasi;
- realizm va psixologizm konsepsiyasi;
- tarixiy roman poetikasi;
- muallif va qahramon munosabati nazariyasi;
- badiiy matn strukturasi haqidagi qarashlar.

Mazkur nazariy asoslar Nabi Jaloliddin romanlaridagi badiiy talqin jarayonini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

NABI JALOLIDDIN ROMANLARIDA INSON OBRAZI VA BADIIY TALQIN TAMOYILLARI

Badiiy asarning estetik qimmati, avvalo, unda inson obrazining qay darajada mukammal va hayotiy yaratilgani bilan belgilanadi. Chunki adabiyotning asosiy tadqiq obyekti inson, uning ruhiy olami, ma’naviy izlanishlari va jamiyat bilan munosabatidir. Shu jihatdan zamonaviy o‘zbek nasrida inson konsepsiyasi masalasi alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Nabi Jaloliddin romanlarida ham inson obrazi markaziy poetik birlik sifatida namoyon bo‘ladi. Adib qahramonlarni faqat voqealar rivojini ta’minlovchi obraz sifatida emas, balki murakkab ruhiy va ma’naviy jarayonlarni boshdan kechiruvchi shaxs sifatida tasvirlaydi. Yozuvchi uchun insonning tashqi harakati emas, balki ushbu harakatlarning ichki motivlari, ruhiy sabablari va ma’naviy asoslari muhimdir.

Adabiyot nazariyasida xarakter tushunchasi badiiy obrazning eng muhim belgilaridan biri hisoblanadi. Xarakter orqali yozuvchi insonning individual xususiyatlarini hamda muayyan davrga xos ijtimoiy-ruhiy belgilarni umumlashtiradi. T. Boboyev ta’kidlaganidek, badiiy obraz hayotiy hodisalarning ijodkor tafakkuri orqali qayta yaratilgan estetik shaklidir [1].

Nabi Jaloliddin romanlarida ham qahramon xarakteri tashqi voqealar ketma-ketligi orqali emas, balki ichki ruhiy jarayonlar orqali ochiladi. Shu sababli adib nasrida psixologik tasvir yetakchi poetik vositalardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Tarixiy shaxs obrazining badiiy talqini

Tarixiy mavzudagi romanlarda yozuvchi oldida murakkab ijodiy vazifa turadi: tarixiy haqiqatni saqlagan holda tarixiy shaxsning badiiy qiyofasini yaratish.

Tarixiy shaxsni badiiy talqin qilish jarayonida yozuvchi:

- tarixiy faktlarni tanlaydi;
- ularga estetik munosabat bildiradi;
- qahramonning ruhiy dunyosini ochadi;
- tarixiy hodisalarga yangi badiiy mazmun beradi.

Nabi Jaloliddin romanlarida tarixiy shaxslar tasviri ham shu tamoyil asosida shakllanadi. Adib tarixiy qahramonlarni faqat ma’lum bir davr vakili sifatida emas, balki insoniyat uchun muhim bo‘lgan ma’naviy masalalarni ifodalovchi timsol sifatida yaratadi.

Tarixiy roman nazariyasida ham tarixiy haqiqat va badiiy haqiqat o‘rtasidagi munosabat asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Tarixiy fakt asarning asosini tashkil etsa-da, uning badiiy qiymati yozuvchining estetik talqini bilan belgilanadi.

“Xayyom” romanida tafakkur va inson masalasi

Nabi Jaloliddinning tarixiy mavzudagi romanlaridan biri sifatida tilga olinadigan “Xayyom” asarida Umar Xayyom obrazi orqali ilm, tafakkur va insonning hayot mazmunini anglash masalalari badiiy tadqiq etiladi.

Yozuvchi Xayyom obrazini faqat olim yoki shoir sifatida emas, balki borliq mohiyatini anglashga intiluvchi mutafakkir sifatida tasvirlaydi. Qahramonning asosiy ichki konflikti tashqi voqealar bilan emas, balki inson, vaqt, taqdir va haqiqat haqidagi falsafiy izlanishlari bilan bog‘liq.

Roman poetikasida Xayyom obrazi orqali quyidagi masalalar yoritiladi:

- ilm va jaholat munosabati;
- tafakkur erkinligi;
- inson umrining mazmuni;
- haqiqatni izlash jarayoni.

Bu jihatdan Xayyom obrazi individual tarixiy shaxs chegarasidan chiqib, umumlashgan falsafiy timsol darajasiga ko‘tariladi.

“Tegirmon” romanida shaxs va davr munosabati

Nabi Jaloliddinning “Tegirmon” romanida tarixiy jarayon va inson taqdiri munosabati markaziy masalalardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur asarda shaxsning davr bilan munosabati, ijodkorning jamiyat oldidagi mas’uliyati va ma’naviy tanlov muammolari badiiy talqin qilinadi.

Roman mazmunida insonning tarixiy sharoit oldidagi holati, uning o‘z e’tiqodi va qadriyatlarini saqlab qolish uchun kurashi muhim o‘rin egallaydi.

Bu jihatdan asarda tarixiy voqelik shunchaki fon vazifasini bajarmaydi, balki qahramon xarakterini shakllantiruvchi asosiy omilga aylanadi.

Psixologik tasvir va qahramon ichki dunyosi

Nabi Jaloliddin romanlarining muhim xususiyatlaridan biri — inson ruhiyatini chuqur tasvirlashdir.

Yozuvchi qahramonlarning ichki olamini ochishda quyidagi vositalardan foydalanadi:

Ichki monolog — qahramonning yashirin fikrlari va ruhiy holatini ifodalash vositasi;

Dialog — turli dunyoqarashlarning to‘qnashuvini ko‘rsatish vositasi;

Badiiy detal — qahramon ruhiyatini ramziy ifodalash vositasi;

Falsafiy mushohada — asarning g‘oyaviy qatlamini chuqurlashtiruvchi vosita.

Natijada obrazlar bir o‘lchamli emas, balki murakkab ichki dunyoga ega badiiy shaxslar sifatida namoyon bo‘ladi.

Ilmiy umumlashtirish

Tahlillar asosida quyidagi ilmiy xulosaga kelish mumkin:

Nabi Jaloliddin romanlarida inson obrazi badiiy talqinning markaziy elementi bo‘lib, tarixiy, ijtimoiy va falsafiy qatlamlarning o‘zaro uyg‘unligi asosida yaratiladi.

Adib poetikasida:

- tarix inson mohiyatini anglash vositasi;
- obraz falsafiy mazmun tashuvchisi;
- psixologizm xarakter ochish usuli;
- badiiy detal estetik ma’no yaratish vositasi

sifatida xizmat qiladi.

NABI JALOLIDDIN ROMANLARIDA TARIXIY XOTIRA, MILLIY TAFAKKUR VA MUALLIF POZITSIYASI

Tarixiy xotira badiiy adabiyotning muhim estetik kategoriyalaridan biri bo‘lib, u xalqning o‘tmish tajribasi, ma’naviy qadriyatlari va tarixiy ongini aks ettirish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Tarixiy mavzuga murojaat qilgan yozuvchi faqat o‘tgan voqealarni qayta hikoya qilmaydi, balki tarixiy tajriba orqali zamonaviy insonning ma’naviy ehtiyojlari va axloqiy muammolarini yoritadi.

Nabi Jaloliddin romanlarining badiiy qimmatini belgilovchi jihatlardan biri ham shundaki, adib tarixiy voqelikni tasvirlashda faktografik yondashuv bilan cheklanmaydi. U tarixiy jarayonlarning inson ruhiyati, ma’naviy dunyosi va shaxs taqdiri bilan bog‘liq jihatlarini ochishga intiladi.

Adabiyotshunoslikda tarixiy xotira tushunchasi nafaqat o‘tmishni saqlash, balki uni badiiy tafakkur orqali qayta anglash jarayoni sifatida talqin qilinadi. P. Ricoeur xotira va tarix

munosabatlarini tahlil qilib, insonning o‘zligini anglash jarayonida tarixiy tajribaning muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi [5].

Shu nuqtayi nazardan Nabi Jaloliddin romanlarida tarixiy shaxslar obrazi milliy xotiraning badiiy ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Tarix va shaxs munosabatining badiiy talqini

Tarixiy romanning asosiy xususiyatlaridan biri — tarixiy jarayonni inson taqdiri orqali ko‘rsatishdir. Chunki tarix faqat siyosiy yoki ijtimoiy voqealar yig‘indisi emas, balki insonlar hayoti, qarashlari va ma’naviy tanlovlaridan tashkil topgan murakkab jarayondir.

Nabi Jaloliddin romanlarida ham tarixiy voqelik qahramonlarning ichki dunyosi bilan uzviy bog‘langan holda tasvirlanadi. Yozuvchi tarixiy davrni yaratishda quyidagi badiiy tamoyillarga tayanadi:

- davr ruhini ifodalash;
- tarixiy shaxs xarakterini ochish;
- inson va zamon munosabatini ko‘rsatish;
- ma’naviy qadriyatlarni badiiy tadqiq etish.

Natijada tarixiy voqealar oddiy fon vazifasidan chiqib, qahramon xarakterini shakllantiruvchi faol badiiy omilga aylanadi.

Muallif pozitsiyasi va badiiy konsepsiya

Har qanday badiiy asarning g‘oyaviy-estetik yaxlitligi, avvalo, muallif pozitsiyasi orqali belgilanadi. Muallif pozitsiyasi yozuvchining hayot hodisalariga munosabati, qahramonlarga bergan bahosi va asarning umumiy falsafiy yo‘nalishida namoyon bo‘ladi.

Nabi Jaloliddin romanlarida muallif pozitsiyasi ochiq didaktik bayon orqali emas, balki obrazlar tizimi, voqealar tanlovi va qahramonlarning ruhiy kechinmalari orqali ifodalanadi.

Yozuvchi qahramonlarini mutlaq ijobiy yoki salbiy ko‘rinishda yaratmaydi. Ularning ichki ziddiyatlari, hayotiy tanlovlari va ma’naviy izlanishlarini ko‘rsatish orqali inson tabiatining murakkabligini ochib beradi.

Bu jihat zamonaviy romanchilikdagi psixologik realizm tamoyillari bilan uyg‘unlashadi.

Badiiy detalning estetik funksiyasi

Nabi Jaloliddin romanlarida badiiy detal alohida poetik ahamiyat kasb etadi. Badiiy detal oddiy tasvir elementi bo‘lib qolmay, qahramon xarakterini ochuvchi, davr ruhini ifodalovchi va asarning g‘oyaviy mazmunini chuqurlashtiruvchi vositaga aylanadi.

Adabiyot nazariyasida detal badiiy tasvirning kichik, ammo mazmun jihatidan katta imkoniyatga ega elementi sifatida qaraladi. U orqali yozuvchi katta ijtimoiy yoki falsafiy ma’nolarni ifodalashi mumkin.

Nabi Jaloliddin romanlarida:

- makon tasviri;
- tarixiy muhit;
- qahramonlarning kundalik holatlari;
- ramziy obrazlar

asar mazmunining chuqurlashishiga xizmat qiladi.

Romanlarda falsafiy tafakkurning badiiy ifodasi

Nabi Jaloliddin ijodining muhim jihatlaridan biri — voqelikni falsafiy mushohada orqali yoritishdir.

Adib qahramonlari ko‘pincha hayot mazmuni, inson taqdiri, vaqt, xotira va ma’naviyat haqidagi savollar qarshisida namoyon bo‘ladi.

Falsafiy tafakkur romanlarda quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. Qahramon dunyoqarashini ochadi;
2. Asarning g‘oyaviy qatlamini kengaytiradi;
3. Tarixiy voqealarga umumlashgan ma’no beradi;

4. O‘quvchini mushohadaga undaydi.

Shu sababli Nabi Jaloliddin romanlaridagi badiiy talqin faqat voqealar tasviri emas, balki inson mavjudligi haqidagi falsafiy izlanish sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Ilmiy tahlil natijasi

O‘rganishlar asosida quyidagi xulosaga kelish mumkin:

Nabi Jaloliddin romanlarida tarixiy xotira, milliy tafakkur va muallif pozitsiyasi yagona badiiy tizim sifatida shakllangan.

Ushbu tizimda:

- tarixiy voqelik — mazmuniy asos;
- inson obrazi — markaziy poetik birlik;
- psixologizm — xarakter ochish vositasi;
- falsafiy tafakkur — g‘oyaviy chuqurlik manbai;
- muallif pozitsiyasi — asarning estetik yo‘nalishini belgilovchi omil

sifatida namoyon bo‘ladi.

Demak, Nabi Jaloliddin romanlarida badiiy talqin jarayoni tarix va inson, xotira va tafakkur, voqelik va estetik ideal munosabatlari asosida shakllanadi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Mazkur tadqiqotda Nabi Jaloliddin romanlarida badiiy talqin ifodasining o‘ziga xos xususiyatlari, tarixiy va ijtimoiy voqelikning badiiy qayta yaratilishi, inson obrazining shakllanish tamoyillari hamda psixologik tasvir vositalarining poetik funksiyasi o‘rganildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Nabi Jaloliddin romanlarida badiiy talqin yozuvchining voqelikka estetik munosabatini ifodalovchi asosiy ijodiy tamoyillardan biridir. Adib real hayot hodisalarini shunchaki tasvirlamaydi, balki ularni inson ruhiyati, ma’naviy izlanishlari va falsafiy mushohada bilan uyg‘un holda badiiy tizimga aylantiradi.

1. Badiiy talqinda inson konsepsiyasining yetakchiligi

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Nabi Jaloliddin romanlarida inson obrazi barcha badiiy unsurlarni birlashtiruvchi markaziy komponent hisoblanadi.

Adib qahramonlari:

- tarixiy jarayonlar ta’sirida shakllanadi;
- ma’naviy tanlovlar oldida qoladi;
- ichki ziddiyatlarni boshdan kechiradi;
- o‘zligini anglash jarayonidan o‘tadi.

Bu jihatdan inson obrazi romanning nafaqat syujet markazini, balki uning falsafiy mazmunini ham belgilaydi.

Badiiy obraz nazariyasiga ko‘ra, xarakter yaratish jarayonida yozuvchi individual va umumiy jihatlarni uyg‘unlashtiradi. Natijada qahramon bir vaqtning o‘zida muayyan shaxs hamda ma’lum ijtimoiy-ma’naviy hodisaning badiiy ifodasiga aylanadi [1].

Nabi Jaloliddin romanlarida ham qahramonlar ana shunday ikki tomonlama xususiyatga ega.

2. Tarixiy haqiqat va badiiy haqiqat uyg‘unligi

Tadqiqotning muhim natijalaridan biri shundan iboratki, adib tarixiy mavzuga murojaat qilganda tarixiy faktni tayyor material sifatida emas, balki badiiy tafakkur uchun asos sifatida qabul qiladi.

Tarixiy roman janrida asosiy masala tarixni aynan ko‘chirish emas, balki tarixiy voqealarning inson taqdiri va ma’naviy dunyosidagi aksini ko‘rsatishdir.

Nabi Jaloliddin romanlarida tarixiy shaxslar:

- davr vakili;
- ma’naviy qadriyat tashuvchisi;
- falsafiy fikr ifodachisi

sifatida talqin qilinadi.

Shu sababli tarixiy obrazlar faqat o‘tmishga oid qahramon bo‘lib qolmay, bugungi o‘quvchi uchun ham ma’naviy-estetik ahamiyatga ega timsolga aylanadi.

3. Psixologizmning badiiy funksiyasi

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Nabi Jaloliddin romanlarida psixologik tasvir qahramon xarakterini ochishning asosiy vositalaridan biridir.

Yozuvchi qahramonlarning ruhiy holatini quyidagi usullar orqali ochadi:

Ichki monolog

Ichki monolog qahramonning yashirin fikrlari, ikkilanishlari va ruhiy izlanishlarini ifodalashga xizmat qiladi.

Dialog

Dialog orqali qahramonlarning dunyoqarashi, hayotiy pozitsiyasi va ma’naviy qarashlari ochiladi.

Ruhiy tasvir

Ruhiy tasvir yordamida insonning ichki kechinmalari tashqi voqealar bilan bog‘lanadi.

Falsafiy mushohada

Falsafiy mushohada qahramon obrazining g‘oyaviy chuqurligini oshiradi.

Natijada romanlarda inson obrazi oddiy voqea ishtirokchisi emas, balki murakkab ruhiy olamga ega badiiy shaxs sifatida shakllanadi.

4. Tarixiy xotira va milliy tafakkur masalasi

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, Nabi Jaloliddin romanlarida tarixiy xotira muhim g‘oyaviy-estetik vazifani bajaradi.

Tarixiy xotira:

- milliy o‘zlikni anglash;
- ma’naviy qadriyatlarni qayta baholash;
- avlodlar tajribasini bog‘lash

vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Yozuvchi tarix orqali bugungi inson uchun dolzarb bo‘lgan masalalarni ko‘taradi:

- vijdon;
- erkin fikr;
- ma’naviy mas’uliyat;
- inson qadri.

Bu jihat zamonaviy o‘zbek nasrida tarixiy mavzuning yangi estetik imkoniyatlarini ko‘rsatadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, Nabi Jaloliddin romanlarining poetik tizimida tarixiylik, psixologizm va falsafiylik bir-birini to‘ldiruvchi omillar sifatida namoyon bo‘ladi.

Ayrim tarixiy romanlarda voqea markaziy o‘ringa chiqsa, Nabi Jaloliddin ijodida insonning ichki dunyosi va ma’naviy izlanishi asosiy badiiy mezonga aylanadi.

Bu jihat yozuvchining individual uslubini belgilovchi muhim xususiyatlardan biridir.

M. Baxtinning roman janri haqidagi qarashlarida qayd etilganidek, roman turli ovozlar, dunyoqarashlar va hayotiy pozitsiyalar o‘zaro munosabatga kirishadigan murakkab badiiy tizimdir [4].

Nabi Jaloliddin romanlarida ham qahramonlarning ichki va tashqi dialogi orqali inson va jamiyat, shaxs va tarix munosabatlari ochib beriladi.

Tadqiqot natijalarining umumlashtirilgan modeli

Tadqiq etilgan jihat	Aniqlangan ilmiy natija
Badiiy talqin	Yozuvchi estetik tafakkurining asosiy ifoda vositasi

Tadqiq etilgan jihat	Aniqlangan ilmiy natija
Inson obrazi	Romanlarning markaziy poetik komponenti
Tarixiy shaxs	Umuminsoniy g‘oyalarni ifodalovchi badiiy timsol
Psixologizm	Xarakter yaratishning yetakchi usuli
Tarixiy xotira	Milliy tafakkurni shakllantiruvchi estetik omil
Muallif pozitsiyasi	Asarning g‘oyaviy yo‘nalishini belgilovchi mezon

Umumiy ilmiy xulosa

Tadqiqot natijalariga asoslanib aytish mumkinki, Nabi Jaloliddin romanlarida badiiy talqin jarayoni uch asosiy qatlamning uyg‘unligi asosida shakllanadi:

1. **Tarixiy qatlam** — davr va voqelikni aks ettiradi;
2. **Psixologik qatlam** — insonning ichki dunyosini ochadi;
3. **Falsafiy qatlam** — asarning umumiy g‘oyaviy mazmunini belgilaydi.

Ana shu uyg‘unlik Nabi Jaloliddin romanlarining badiiy-estetik qiymatini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

ILMIY YANGILIK

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi Nabi Jaloliddin romanlarida badiiy talqin ifodasining poetik xususiyatlari yaxlit tizim asosida tadqiq etilgani bilan belgilanadi. Tadqiqot davomida adib romanlaridagi inson obrazi, tarixiy shaxs talqini, psixologik tasvir, tarixiy xotira va falsafiy tafakkurning o‘zaro munosabati kompleks ravishda tahlil qilindi.

Tadqiqotning asosiy ilmiy yangiliklari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, Nabi Jaloliddin romanlarida badiiy talqin yozuvchi individual uslubining asosiy belgilaridan biri sifatida ilmiy asoslandi. Adib voqelikni oddiy tasvirlash bilan cheklanmasdan, uni inson ruhiyati, ma’naviy izlanishlari va falsafiy mushohadalari orqali qayta yaratishi aniqlandi.

Ikkinchidan, yozuvchi romanlarida inson konsepsiyasining shakllanish tamoyillari ochib berildi. Tadqiqot natijasida qahramon xarakteri tarixiy muhit, ijtimoiy munosabat va shaxsiy ruhiy kechinmalar birligi asosida yaratilishi ko‘rsatildi.

Uchinchidan, Nabi Jaloliddin romanlarida tarixiy shaxs obrazini yaratishning o‘ziga xos poetik xususiyatlari aniqlandi. Tarixiy qahramonlar asarlarda faqat tarixiy faktlar asosida emas, balki badiiy tafakkur orqali qayta yaratilgan murakkab ma’naviy timsollar sifatida talqin qilinishi asoslandi.

To‘rtinchidan, adib romanlarida psixologik tasvir vositalarining badiiy funksiyasi tizimlashtirildi. Ichki monolog, ruhiy portret, dialog va falsafiy mushohada qahramonlarning ichki dunyosini ochuvchi asosiy poetik vositalar sifatida belgilandi.

Beshinchidan, Nabi Jaloliddin romanlarida tarixiy xotira va milliy tafakkurning badiiy ifoda mexanizmlari ochib berildi. Tarixiy voqelik yozuvchi ijodida faqat o‘tmish tasviri emas, balki zamonaviy insonning ma’naviy va axloqiy muammolarini yorituvchi estetik vosita ekanligi aniqlandi.

Oltinchidan, tadqiqotda Nabi Jaloliddin romanlarining poetik tizimida tarixiylik, psixologizm va falsafiy tafakkur uyg‘unligi zamonaviy o‘zbek romanchiligidagi muhim badiiy tendensiyalardan biri sifatida baholandi.

Tadqiqotning nazariy yangiligi

Tadqiqot natijasida badiiy talqin tushunchasi Nabi Jaloliddin romanlari misolida uch asosiy komponent birligi asosida izohlandi:

1. **Vokelikni tarixiy-estetik qayta yaratish**;
2. **Inson ruhiy olamini badiiy tahlil qilish**;

3. **Muallif falsafiy konsepsiyasini obrazlar tizimi orqali ifodalash**.

Mazkur yondashuv zamonaviy o‘zbek nasrida badiiy talqin masalasini o‘rganish uchun yangi ilmiy yo‘nalish sifatida xizmat qilishi mumkin.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati

Tadqiqotda ilgari surilgan ilmiy xulosalardan:

- zamonaviy o‘zbek adabiyoti bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarda;
- oliy ta’lim muassasalarida “Hozirgi o‘zbek adabiyoti”, “Adabiyot nazariyasi”, “O‘zbek romanchiligi” fanlarini o‘qitishda;
- magistrlik va doktorlik dissertatsiyalarini tayyorlash jarayonida;
- maxsus kurs va o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar yaratishda

foydalanish mumkin.

Yakuniy ilmiy natija

Shunday qilib, tadqiqotning asosiy ilmiy yangiligi shundan iboratki, Nabi Jaloliddin romanlarida badiiy talqin jarayoni tarixiy voqelik, inson ruhiyati va falsafiy tafakkurning o‘zaro uyg‘unligi asosida shakllanuvchi murakkab poetik hodisa sifatida ilmiy asoslandi.

XULOSA

Nabi Jaloliddin romanlarida badiiy talqin ifodasi masalasini o‘rganish natijasida adib ijodining asosiy poetik xususiyatlari, inson obrazini yaratish tamoyillari, tarixiy voqelikni estetik qayta yaratish usullari hamda psixologik tasvir imkoniyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Nabi Jaloliddin romanlarida badiiy talqin voqelikni oddiy aks ettirish jarayoni emas, balki yozuvchining estetik tafakkuri, hayotiy kuzatuvlari va falsafiy qarashlari asosida shakllanuvchi murakkab ijodiy hodisadir. Adib real hayot hodisalarini badiiy umumlashtirish orqali inson mohiyati, ma’naviy qadriyatlar va tarixiy tajribaning ahamiyatini ochib beradi.

Nabi Jaloliddin romanlarida inson obrazi badiiy tizimning markaziy unsuri sifatida namoyon bo‘ladi. Qahramonlar faqat syujet rivojini ta’minlovchi obrazlar emas, balki muayyan tarixiy, ijtimoiy va ma’naviy sharoitda shakllanuvchi murakkab shaxslar sifatida tasvirlanadi. Yozuvchi qahramonlarning ichki dunyosini, ruhiy kechinmalarini va ma’naviy izlanishlarini yoritish orqali inson xarakterining chuqur qatlamlarini ochishga erishadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, adib romanlarida psixologizm muhim poetik vosita hisoblanadi. Ichki monolog, ruhiy tasvir, dialog, xotira va falsafiy mushohada kabi usullar yordamida qahramonlarning ichki ziddiyatlari, hayotiy qarashlari va ma’naviy tanlovlari ochib beriladi. Bu esa obrazlarning badiiy ishonchliligi va estetik ta’sir kuchini oshiradi.

Tarixiy mavzudagi romanlarda Nabi Jaloliddin tarixiy shaxslarni faqat tarixiy faktlar doirasida tasvirlamaydi, balki ularni badiiy tafakkur orqali qayta yaratadi. Tarixiy shaxs obrazi yozuvchi talqinida muayyan davr vakili bo‘lish bilan birga, insoniyat uchun muhim bo‘lgan ma’naviy-axloqiy masalalarni ifodalovchi umumlashgan badiiy timsolga aylanadi.

Tadqiqot davomida aniqlangan yana bir muhim jihat shundan iboratki, Nabi Jaloliddin romanlarida tarixiy xotira milliy tafakkurni shakllantiruvchi estetik omil sifatida namoyon bo‘ladi. Yozuvchi tarixga murojaat qilish orqali nafaqat o‘tmish voqealarini tiklaydi, balki bugungi inson uchun dolzarb bo‘lgan vijdon, ma’naviyat, erkin tafakkur va inson qadri masalalarini ham yoritadi.

Umuman olganda, Nabi Jaloliddin romanlarida badiiy talqin uch asosiy qatlamning uyg‘unligi asosida shakllanadi:

- **tarixiy qatlam** — davr va voqelik mohiyatini ochib beradi;
- **psixologik qatlam** — insonning ichki dunyosini yoritadi;
- **falsafiy qatlam** — asarning umumiy g‘oyaviy-estetik mazmunini belgilaydi.

Shu jihatdan Nabi Jaloliddin romanlari zamonaviy o‘zbek nasrida inson va tarix, shaxs va jamiyat, xotira va tafakkur munosabatlarini yorituvchi muhim badiiy hodisa sifatida baholanishi mumkin.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, adibning badiiy mahorati tarixiy yoki ijtimoiy voqealarni tasvirlash bilangina emas, balki ular zamiridagi insoniy mohiyatni ochish, qahramonlarning ma’naviy olamini chuqur tahlil qilish va umuminsoniy qadriyatlarni badiiy ifodalashida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2002. – 560 b.
2. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 480 b.
3. Hotamov N., Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o‘zbekcha izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1983. – 360 b.
4. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – Москва: Искусство, 1979. – 424 с.
5. Ricoeur P. Memory, History, Forgetting. – Chicago: University of Chicago Press, 2004. – 642 p.
6. Wellek R., Warren A. Theory of Literature. – New York: Harcourt, Brace and Company, 1949. – 403 p.
7. Lotman Yu.M. Структура художественного текста. – Москва: Искусство, 1970. – 384 с.
8. Есин А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения. – Москва: Флинта; Наука, 2000. – 248 с.
9. Кожинов В.В. Как пишут стихи. О законах поэтического творчества. – Москва: Просвещение, 1970. – 256 с.
10. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005. – 272 b.
11. Karimov N. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 1999. – 544 b.
12. Sharafiddinov O. Ijodni anglash baxti. – Toshkent: Sharq, 2004. – 640 b.
13. Nabi Jaloliddin asarlari uchun bibliografik yozuv
14. Nabi Jaloliddin. Xayyom (roman). – Toshkent
15. Nabi Jaloliddin. Tegirmon (roman). – Toshkent